

Таким чином, під пенсійними правовідносинами необхідно розуміти майнові правовідносини, що виникають з приводу надання окремим категоріям громадян (сім'ям) у визначених законом випадках пенсійного забезпечення відповідними державними та недержавними органами за рахунок спеціально створених для цього цільових (страхових) фондів.

Список використаних джерел:

1. Сирота И. М. Право социального обеспечения в Украине. Х.: «Одиссей», 2002. 382 с.
2. Общая теория права и государства: учебник / под ред. В. В. Лазарева. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Юристъ, 1996. 472 с.
3. Халфина Р. О. Общее учение о правоотношении. М.: Юрид. лит., 1974. 352 с.
4. Дудин П. М. Диалектика правоотношения. Саратов: Издат. Саратовского ун-та, 1983. 121 с.
5. Теория государства и права / под ред. М. И. Матузова, А. В. Малько. М.: Юристъ, 1997. 672 с.
6. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави. К.: Основа, 1994. 236 с.
7. Скакун О. Ф. Теория государства и права: учебник. Харьков: Консум; Ун-т внутр. дел, 2000. 704 с.
8. Ткаченко Ю. Г. Методологические вопросы теории правоотношений. М.: Юрид. лит., 1980. 176 с.
9. Зайкин А. Д. Правоотношения по пенсионному обеспечению. М.: Издательство МГУ, 1974. 192 с.
10. Кузьмина Т. М. Советское право социального обеспечения. Саратов: Издат. Саратовского ун-та, 1982. 127 с.
11. Андреев В. С. Право социального обеспечения в СССР: учебник. М.: Юрид. лит., 1987. 352 с.
12. Сирота И. М. Право социального обеспечения в Украине. Х.: «Одиссей», 2002. 382 с.

УДК 349.3:364.4-058.862

САВЧУК О.Я.

**ХАРАКТЕРИСТИКА ДЕТЕРМІНАНТИ «СОЦІАЛЬНЕ СИРІТСТВО»
ЯК АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ КАТЕГОРІЇ**

У статті здійснено ґрунтовну характеристику детермінанти «соціальне сирітство» та досліджено похідні категорії, такі як «сирітство», «сирота», «соціальна сирота», «дитина-сирота» та «дитина, позбавлена батьківського піклування» тощо. Також визначено основні особливості поняття «соціальне сирітство».

Ключові слова: *сирітство, сирота, соціальна сирота, дитина-сирота та дитина, позбавлена батьківського піклування.*

В статье осуществлен основательную характеристику детерминанты «социальное сиротство» и исследованы производные категории, такие как «сиротство», «сирота», «социальная сирота», «ребенок-сирота» и «ребенок, лишенный родительской опеки» и другие. Также определены основные особенности понятия «социальное сиротство».

Ключевые слова: *сиротство, сирота, социальная сирота, ребенок-сирота и ребенок, лишенный родительской опеки.*

The article defines the "social orphan" determinants and explores derivative categories such as orphans, orphans, social orphans, orphans and children deprived of parental care. Also, the main features of the concept of "social orphanhood" are defined.

Key words: *orphan, orphan, social orphan, orphan child and child deprived of parental care.*

Постановка проблеми та її значення. Сирітство як соціальне явище існує в будь-якому суспільстві: завжди були, є і будуть діти, які з різних причин залишаються без батьків, а їх розвиток відбувається або в іншій сім'ї, або в спеціально створених для цього установах. Однак, з на сьогодні особливо гостро постала проблема соціального сирітства. Оскільки, 98% дітей-сиріт - це соціальні сироти та лише 2 % - біологічні. Причини, через які діти залишаються без батьківського піклування та виховання, різні, але наслідок один - дитина позбувається конституційного права на сімейне виховання, тому багато в чому подальша доля дітей-сиріт залежить від ставлення до цієї проблеми як суспільства, так і держави.

Аналіз останніх досліджень проблеми. Деякі актуальні проблеми соціального сирітства відображені у наукових працях Балім Л.В. [1], Вейланде Л.В. [2], Коваленко О.О [3] Комарова Н.В. [4], Мельничук Л.М. [4], Терновець О.М. [12], Лопатченко І.М. [5] Комарова Н.М., Пеша І.В. [8] Потопахіна О.М. [6].

Метою статті є дослідження нормативно-правової складової механізму державного управління щодо забезпечення прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, і розробка практичних рекомендацій щодо покращення ефективності механізмів виконання та дотримання прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування на регіональному рівні.

Виклад основного матеріалу. Адміністративно-правова захист дитинства та її прав в Україні, є стратегічним загальнонаціональним пріоритетом. Ратифікувавши Конвенцію ООН про права дитини, Україна взяла на себе зобов'язання, що складаються з чотирьох основних принципів: першочерговість інтересів дитини; забезпечення повноцінного життя; залучення до життя спільноти; відсутність дискримінації, у тому числі це стосується й такого соціально незахищеного прошарку населення суспільства як дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Стабільність держави, її соціально-економічний розвиток значною мірою залежить від фізичного та духовного розвитку дитини, ставлення держави до проблем дітей, їх інтересів та потреб, а також особливих потреб дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Для будь-якого суспільства характерним є закономірний зв'язок, а саме: зі зниженням потенціалу загальнолюдських і духовних цінностей у суспільстві активно виявляється феномен сирітства при якому зростає кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Ця ознака, на жаль, не обминула і нашого суспільства.

Треба відзначити, що зростання соціального сирітства, дитячої бездоглядності так само як демографічна катастрофа, мають в основі своїй загальну сімейну кризу. Неймовірна духовна, економічна, політична та соціальна криза приводить до збільшення числа сімей з тим або іншим рівнем соціальної, психологічної або структурної дезорганізації. Так, серйозною тенденцією останніх років є відокремлення сім'ї від батьківства, яка проявляється у значному збільшенні неповних сімей часто у результаті свідомої відмови від реєстрації шлюбу, з метою отримання соціальної допомоги від держави. Також різке зубожіння українських родин призводить до відмови від дитини у зв'язку з відсутністю можливості прогодувати її та утримувати. Усі кризові явища в суспільстві підштовхнули до зростання злочинності, наркоманії, алкоголізму, психічних захворювань, розширивши витоки дитячого неблагополуччя та бездоглядності. Особливо гостро це торкнулося сімей з дітьми: у 2016 р. серед родин із двома дітьми 50 % жили за межею бідності, із трьома дітьми і більше – 64% [7, с. 1]. Усе це й призводить до поширення соціального сирітства, яке зумовлює збільшення кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, що має особливо загрозливий характер для суспільства в цілому.

Прояв подібних негативних явищ у суспільстві призводить до існування такої категорії населення, яка потребує особливої уваги, а саме це є діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування. В Україні особливо складне соціально-економічне становище значної кількості населення, послаблення виховної функції сім'ї загострили проблеми дитячої бездоглядності й безпритульності. В умовах девальвації моральних цінностей, різкого зниження життєвого рівня населення збільшується кількість бездоглядних, безпритульних дітей, в результаті чого збільшується сирітство. У нових соціально-економічних умовах проблеми захисту прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, не тільки не втратили своєї актуальності, а й набули особливої гостроти. Понад 80 тис. сімей з різних причин не виконують виховні функції щодо власних дітей Зберігається тенденція до зростання кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Нині в Україні понад

185 тис. дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. На профілактичному обліку служб у справах дітей перебуває майже 250 тис. дітей, які бродяжать та жебракують. Щорічно в притулках перебуває від 35 до 50 тис. дітей. Майже 20 тис. дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, потребують влаштування. В Україні лише кожна десята дитина, яка перебуває під опікою держави, дійсно не має рідних. Інші – так звані «соціальні сироти», яких дедалі стає більше [7, с. 3].

Треба відзначити, що однією із головних причин збільшення рівня соціального сирітства є незадовільний рівень державної сімейної політики, відсутність дієвих програм допомоги різним категоріям кризових сімей і, як наслідок, зростання соціального сирітства. Ще однією причиною відмови батьків від виховання власних дітей називається зниження рівня моральності населення України, зниження традиційних цінностей сім'ї (38%). Істотними визначаються також злочинна діяльність батьків (30%), агресивна поведінка батьків (25%), брутальне та жорстоке поводження з дітьми, що становить загрозу дитячому життю та здоров'ю (25%), збільшення рівня смертності населення (25%), психічні захворювання (22%) [8, с. 6–7].

Із зазначеного вище стає не зовсім зрозуміло хто є «соціальною сиротою», а хто є «дитиною, яка перебуває під опікою держави, яка дійсно не має рідних».

Саме тому, назріла необхідність у аналізі понять і термінів, що використовуються у законодавстві щодо дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, котре має як теоретичне, так і практичне значення. Треба відзначити, що на науковому рівні комплексне дослідження зазначених детермінантів на сьогодні відсутнє, а правозастовча практика є надто суперечливою.

Із вище визначеного, вважаємо за необхідне дослідити такі детермінанти як «*сирітство*», «*соціальне сирітство*», «*сирота*», «*соціальна сирота*», «*дитина сирота*» та «*дитина, позбавлена батьківського піклування*».

Вважаємо за необхідне, здійснити характеристику детермінанти «*сирітство*», як узагальнюючого явища для похідних від нього детермінант.

В загальному, термін «*сирітство*» є соціальним поняттям, яке відображає становище дітей-сиріт [9].

Так, *сирітство* – це соціальне явище, поява якого зумовлена наявністю в суспільстві дітей, батьки яких померли, а також дітей, які залишилися без піклування батьків у результаті позбавлення останніх батьківських прав або визнання їх в установленому порядку недієздатними, безвісти відсутніми [10].

Треба відзначити що у наукових джерелах виділяють два основних види сирітства:

– *повне сирітство* – діти стали сиротами, у зв'язку із смертю або загибеллю батьків;

– *соціальне сирітство* – діти батьків, які не виконують своїх обов'язків з різних причин, саме такі діти складають одну з основних категорій серед неблагополучних дітей [11, с. 8].

Вважаємо за необхідне, розглянути поняття «*соціальне сирітство*» в цілому, як негативне явище у суспільстві.

Соціальне сирітство є відносно новий феномен у житті українського соціуму. Поява цього явища засвідчує про кризу інституту сім'ї, нездатність її протистояти соціально-економічним і політичним перетворенням. Основна проблема полягає в такому: незважаючи на успішне вирішення багатьох суспільних завдань, розширення меж реалізації людських можливостей, масштаби соціального сирітства не зменшуються, а зростають, а саме воно набуває нового вигляду та різноманітних форм. Визначення шляхів вирішення зазначеної проблеми є основною задачею сучасної молодіжної політик в Україні [5].

Вільна енциклопедія Вікіпедія відзначає, що соціальне сирітство як соціальне явище, яке виникло ще у ХХІ столітті.

Дане явище розглядається у міждисциплінарних дослідженнях різноманітними точками зору.

Так, у *соціокультурному аспекті* соціальне сирітство розглядається як явище, зумовлене соціально-економічними та культурно-ціннісними факторами, що створюють цілісну системну єдність. Фундаментальна та багатоаспектна база соціології дитинства як самостійної соціологічної науки дає змогу враховувати історичні, соціальні, культурні, економічні та психологічні фактори, що впливають на його поширення [12, с. 55].

В *юриспруденції* проблема соціального сирітства розглядається в контексті причин виникнення цього явища та його профілактики; у *педагогіці* – в контексті вибору 83 правильного стилю виховання, який не зводиться до контролю за поведінкою дитини, дозволяям, а полягає в її підтримці, збереженні внутрішнього духовного зв'язку дорослих із підлітком; у *психології* –

у контексті запобігання деформації міжособистісних відносин дитини-сироти з людьми, які її оточують; у *соціальній педагогіці* – в контексті соціально-педагогічного аналізу явища сирітства, причин, які суттєво впливають на бездоглядність, та заходів профілактики та подолання цього явища [13, с. 54]. Не менш важливе місце займають *історико-етнографічні дослідження*, присвячені проблемі соціального сирітства, які зробили істотний внесок у вивчення дитинства та дитячої бездоглядності як самостійних явищ, зумовлених різноманітними суспільними та громадськими факторами [13, с. 55].

Л.В. Вейланде вважає, що «соціальне сирітство» – це аномальне явище, результат соціальних потрясінь у житті суспільств, яке характеризується дефіцитом громадських та державних інститутів, які забезпечують дотримання основних прав та свобод дитини; явище, яке свідчить про кризу інституту сім'ї, негативний вплив соціуму на формування особистості у соціальному, моральному, інтелектуальному та фізичному плані [2, с. 15].

З приводу цього, треба відзначити те, що, соціальне сирітство не можна розглядати лише як психологічне або соціальне явище, на наш погляд, воно є інтегральним явищем, яке відображає різні прояви як соціологічного так і психологічного неблагополуччя особистості, незалежно від його першопричин, генезису та ступеню прояву.

О.О. Коваленко сутність «соціального сирітства» трактує як особливий стан дитинства, обумовлений його місцем в умовах певної соціальної структури, у системі соціальних відносин суспільства, що розглядає усіх дітей, які залишилися без належної опіки та виховання, поза залежністю від соціального статусу батьків [3, с. 32]. При цьому в соціокультурній перспективі соціальне сирітство характеризується послабленням поля соціального контролю з боку базисних соціальних інститутів (сім'ї, школи), порушенням процесу міжособистісної комунікації, обмеженням доступу до необхідних ресурсів та можливостей індивідуального розвитку [20, с. 32].

Н.В. Комарова, Л.М. Мельничук, І.В. Пеша визначають *соціальне сирітство* як соціальне явище, спричинене ухиленням або відстороненням батьків від виконання батьківських обов'язків по відношенню до неповнолітньої дитини [4, с. 5].

Л.О. Коробова вважає, що «соціальне сирітство» є складовою частиною поняття «сирітство», з токи зору інтересів дитини, яка з різних причин втратила батьківське піклування, де найбільш принциповим є те, що така дитина позбавлена можливості мати соціальні зв'язки з батьками або одним із них [7, с. 3].

І.П. Тернова вважає, що «соціальне сирітство» виникає у випадку де діти батьків, які не виконують своїх обов'язків з різних причин, саме такі діти складають одну з основних категорій серед неблагополучних дітей [11, с. 8].

На наш погляд, дане трактування носить невиразний характер по відношенню батьків, до своїх дітей, так як не виконання своїх обов'язків батьками не завжди призводить до сирітства дитини. Що ж стосується віднесення цих дітей до неблагополучних дітей, то дана позиція також є не зовсім зрозумілою, так як автор І.П. Тернова, взагалі не розмежовує поняття сирітства в цілому, соціального сирітства як різновиду сирітства та сутність поняття неблагополучної дитини. Де, сирітство є соціальне явище, що характеризує стан дитини, яка тимчасово чи постійно перебуває поза сімейним оточенням унаслідок втрати батьків, а також дитини, яка не може з певних причин чи з власних інтересів залишитися в сімейному оточенні, потребує захисту чи допомоги з боку держави [13]. А щодо поняття категорії «неблагополучна дитина», ми вважаємо що дане трактування є некоректним, а побутує трактування «дитина із неблагополучної сім'ї» як такої, що через об'єктивні або суб'єктивні причини втратила свої виховні можливості, внаслідок чого в ній виникають несприятливі умови для виховання дитини, а діти, в свою чергу фактично не отримують від батьків достатній набір духовних та матеріальних благ, що необхідний для їх розвитку.

В.Г. Бочарова «соціальне сирітство» визначає як інтегральне явище, що відображає різні прояви соціального неблагополуччя особистості дитини незалежно від його першопричини, природи і ступеня прояву.

Соціальне сирітство – явище, зумовлене ухиленням або відстороненням батьків від виконання батьківських обов'язків стосовно неповнолітньої дитини [14].

Л.П. Яшук трактує поняття «соціальне сирітство» як порушення прав неповнолітньої дитини шляхом ухилення або відсторонення батьків від виконання батьківських обов'язків через втрату або зниження потенціалу загальнолюдських і духовних цінностей у родині та деформацію соціальних і моральних цінностей у суспільстві [15].

О.М. Терновець трактує поняття «соціальне сирітство» як певний стан дитинства, який характеризується тим, що діти при живих батьках, незалежно від офіційно визнаного статусу сім'ї, живуть без необхідної опіки й виховання, без емоційної підтримки та участі з боку своєї родини [12, с. 67].

Отже, соціальне сирітство це не сам стан дитини (дітей), а це соціальне негативне явище у суспільстві по відношенню батьків до дитини (дітей), яке спричинене ухиленням або відстороненням батьків від виконання батьківських обов'язків одразу після народження або в процесі виховання (до повноліття), в результаті соціального неблагополуччя особистості дитини (дітей) при якому ця дитина (діти) вимушена (і) мешкати на вулиці, оскільки батьки кинули їх напризволяще.

Ознаки соціального сирітства:

- це соціальне негативне явище у суспільстві по відношенню батьків до дитини;
- присутність ухилення або відсторонення батьків від виконання батьківських обов'язків;
- визначений вік: від народження до повноліття;
- вимушеність батьками дітей мешкати поза сім'єю;
- наявність соціального неблагополуччя особистості дитини.

Список використаних джерел:

1. Балім Л.В. Юридичний статус дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. *Соціальна робота в Україні: теорія та практика*. 2005. № 1. С. 65–68.
2. Вейланде Л.В. Підготовка студентів університету до роботи з підлітками девіантної поведінки: автореф. дис. ... канд. педаг. наук: 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. Одеса, 2005. 19с.
3. Коваленко О.О. Соціальне сирітство як соціокультурний феномен: дис. кан. соціол. наук: 22.00.03 / НАН України, Ін-т соціології. К., 2006. 212 с.
4. Комарова Н.В., Мельничук Л.М., Пеша І.В. Питання формування ефективності родинних форм влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування. К.: ДПІСМ, 2004. 18 с.
5. Лопатченко І.М. Сутність соціального сирітства та його профілактика в державному управлінні. URL: <http://kbuara.kharkov.ua/e-book/tpdu/2014-2/doc/2/07.pdf>
6. Потопахіна О. М. Соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05 – трудове право; право соціального забезпечення. О., 2008. 22 с.
7. Коробова Л.І. Соціальне сирітство в Україні як соціально-педагогічне явище. 2009. URL: http://library.udpu.org.ua/library_files/stud_konferenzia/2009/visnuk_26.pdf
8. Комарова Н.М., Пеша І.В. Методичні рекомендації для соціальних працівників, державних службовців щодо розвитку сімейних форм виховання. К.: Держ. Ін-т проблем сім'ї та молоді, 2006. 92 с.
9. Сирітство як соціальна робота. Соціальна робота з безробітними. URL: <http://ua-referat.com>
10. Богданова І.М. Социальная педагогика. URL: https://uchebnikionline.com/pedagogika/sotsialna_pedagogika_-_bogdanova
11. 11. Терновая И.П. История и современное состояние проблемы социального сиротства в России: монография / отв. ред. В.В. Гура. Таганрог: Таганрог. гос. пед. ин-т, 2009. 90 с.
12. Терновець О.М. Соціальне сирітство як предмет міждисциплінарного дослідження. *Вісник ЛНУ ім. Тараса Шевченка*. 2012. Ч. І. № 5 (240). URL: http://alma-mater.luguniv.edu.ua/magazines/visnyk/2012/Visnuk_ped_2012_5_1.pdf
13. Діти «групи ризику»: психологічні, соціальні та правові аспекти. К., 2001. 192 с.
14. Соціальна педагогіка. URL: http://pidruchniki.com/12120124/pedagogika/sotsialno-pedagogichna_diyalnist_ditmi_zalishilisya_bez_pikluvannya_batkiv
15. Яшук О.П. Сучасне розуміння соціального сирітства та значення територіальної громади як фактора соціалізації / Л.П. Яшук // <http://academy.gov.ua/ej/ej19/PDF/11.pdf>